अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यवहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागी, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रमाणिक हुनेछ र कार्यन्वयनको उदेष्यका लागी पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

धर्णीधर मिश्र (मृतक) र अर्को विरुद्ध
बिहार राज्य र अन्य
(सिभिल अपील नं. ६३५१ साल २०२४)
१३ मे २०२४
[जे.बी. पारडीवाला र मनोज मिश्रा, न्यायाधीशहरू]

अपीलकर्ताको स्वामित्वमा रहेको जमिन अधिग्रहण गरिएको थियो र उसले त्यसको कुनै क्षतिपूर्ति पाएन। उच्च न्यायालयको खण्डपीठ समक्ष, अपीलकर्तालाई जमिनको मूल्य रु. ४,६८,०९९/- भएको जानकारी दिइएको थियो। उच्च न्यायालयको खण्डपीठले लेटर्स पेटेन्ट अपीललाई निपटारा गर्दै अपीलकर्तालाई जमिनको मूल्य भुक्तानीको लागि सम्बन्धित अधिकारी समक्ष उपयुक्त निवेदन दिन भनेको थियो। के उच्च न्यायालयले चुनौती दिइएको आदेश पारित गर्दा कुनै त्रुटि गरेको छ?

भूमि अधिग्रहण ऐन, १८९४ - क्षतिपूर्तिको भुक्तानी - सन् १९७७ मा, अपीलकर्ताको स्वामित्वमा रहेको जमिन अधिग्रहण गरिएको थियो - क्षतिपूर्ति भुक्तानी गरिएको थिएन - उच्च न्यायालयका एकल न्यायाधीशले रिट निवेदनलाई यस आधारमा खारेज गरे कि निवेदन अधिग्रहणको बयालीस वर्षपछि दायर गरिएको थियो - तथापि, उच्च न्यायालयको खण्डपीठले अपीलकर्तालाई रु. ४,६८,०९९/- मा मूल्यांकन गरिएको जमिनको मूल्य भुक्तानीको लागि सम्बन्धित अधिकारी समक्ष उपयुक्त निवेदन दिन भनेको थियो - शुद्धता:

ठहर: उच्च न्यायालयले आफ्नो चुनौती दिइएको आदेशमा उल्लेख गरेको छ कि यहाँका अपीलकर्तालाई रु. ४,६८,०९९ मा मूल्यांकन गरिएको जमिनको मूल्यको बारेमा जानकारी दिइएको छ - यो रकम कुन आधारमा निकालिएको हो; कुन समयमा यो रकम मूल्यांकन गरिएको थियो; र त्यस्तो रकमको मूल्यांकनको आधार के हो भन्ने कुनै कारण छैन - उच्च न्यायालयले राज्यसँग सोधपुछ गर्नुपर्दथ्यो कि किन सन् १९७७ मा नै, अर्थात् जुन वर्षमा जमिन अधिग्रहण गरिएको थियो, क्षतिपूर्तिको निर्णय पारित गरिएको थिएन - उच्च न्यायालयले सोधपुछ गरेन कि किन राज्यलाई रु. ४,६८,०९९ को रकम निर्धारण गर्न बयालीस वर्ष लाग्यो - उच्च न्यायालयले राज्यसँग क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारणको आधार पनि सोध्नुपर्दथ्यो - यो एक स्थापित कानूनी स्थिति हो कि क्षतिपूर्तिको निर्णय पारित भएपछि, यदि जमिनको मालिक रकमसँग सन्तुष्ट छैन भने, उसले त्यसलाई बढाउनको लागि अपील पनि दायर गर्न सक्छ - उच्च न्यायालयले रु. ४,६८,०९९ को रकम मूल्यांकन गरिएको छ र अब अपीलकर्ताले उपयुक्त निवेदन दायर गरेर आफ्नो पक्षमा रकम भुक्तानी गर्नुपर्छ भन्ने आधारमा अगाडि बढ्यो - उच्च न्यायालयले अपनाएको दृष्टिकोण विश्वसनीय छैन - राज्यले कानूनद्वारा स्थापित प्रक्रिया बाहेक नागरिकलाई उसको सम्पत्तिबाट वञ्चित गर्न सक्दैन - क्षतिपूर्ति तिर्ने दायित्व, यद्यपि संविधानको धारा ३००-ए मा स्पष्ट रूपमा समावेश गरिएको छैन, त्यस धारामा अनुमान गर्न सकिन्छ - उच्च न्यायालयका एकल न्यायाधीशले रिट निवेदनलाई केवल ढिलाईको आधारमा खारेज गरे - यो स्थापित छ कि ढिलाई र लापरवाही निरन्तर कारबाहीको कारणको मामलामा वा यदि परिस्थितिले अदालतको न्यायिक चेतनालाई झट्का दिन्छ भने उठाउन सकिँदैन - एक मामलामा जहाँ न्यायको माग यति बलियो छ, एक संवैधानिक अदालतले न्यायलाई बढावा दिने दृष्टिकोणले आफ्नो क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्नेछ, र यसलाई पराजित गर्ने होइन - परिस्थितिमा, उच्च न्यायालयद्वारा पारित चुनौती दिइएको आदेश रद्द गरिएको छ र मामलालाई नयाँ विचारको लागि उच्च न्यायालयमा फिर्ता पठाइएको छ। [अनुच्छेद १३, १४, १८, २५, २६, २९]

हिन्दुस्तान पेट्रोलियम कर्पोरेशन लिमिटेड विरुद्ध डारियस शापुर चेनाई [२००५] पूरक ३ एससीआर ३८८: (२००५) ७ एससीसी ६२७; एन. पद्मम्मा विरुद्ध एस. रामकृष्ण रेड्डी

[२००८] ९ एससीआर ५३५: (२००८) १५ एससीसी ५१७; दिल्ली एयरटेक सर्विसेज (प्रा) लिमिटेड विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य [२०११] १२ एससीआर १९१: (२०११) ९ एससीसी ३५४; जिलुभाई नानभाई खाचर विरुद्ध गुजरात राज्य [१९९४] पूरक १ एससीआर ८०७: (१९९५) पूरक १ एससीसी ५९६; तुकाराम काना जोशी विरुद्ध एमआईडीसी [२०१२] १३ एससीआर २९: (२०१३) १ एससीसी ३५३ – भर गरिएको।

के.टी. प्लान्टेशन (प्रा) लिमिटेड विरुद्ध कर्नाटक राज्य [२०११] १३ एससीआर ६३६: (२०११) ९ एससीसी १; हरियाणा राज्य विरुद्ध मुकेश कुमार [२०११] १४ एससीआर २११: (२०११) १० एससीसी ४०४; विद्या देवी विरुद्ध हिमाचल प्रदेश राज्य र अन्य [२०२०] १ एससीआर ७४९: (२०२०) २ एससीसी ५६९; पी.एस. सदाशिवस्वामी विरुद्ध तमिलनाडु राज्य [१९७५] २ एससीआर ३५६: (१९७५) १ एससीसी १५२ – उल्लेख गरिएको।

भूमि अधिग्रहण ऐन, १८९४; भारतको संविधान।

जमिनको अधिग्रहण; क्षतिपूर्तिको भुक्तानी; जमिनको मूल्यांकन; निवेदन दायर गर्नमा ढिलाई; क्षतिपूर्ति निर्धारण; सम्पत्तिबाट वञ्चित; क्षतिपूर्ति तिर्ने दायित्व; ढिलाई र लापरवाही; न्यायको प्रवर्द्धन।

सिभिल अपीलीय क्षेत्राधिकार: सिभिल अपील नं. ६३५१ साल २०२४
पटना उच्च न्यायालयको मिति ०७.०२.२०२३ को फैसला र आदेशबाट एलपीए नं. ९९७ साल २०१९ मा

धर्णीधर झा, वरिष्ठ अधिवक्ता, जयेश गौरव, सुश्री दीक्षा ओझा, ईश्वर चन्द्र राय, रंजन निखिल धर्णीधर, अधिवक्ताहरू अपीलकर्ताहरूका लागि।
अंशुल नारायण, प्रेम प्रकाश, अधिवक्ताहरू प्रत्यर्थीहरूका लागि।

आदेश
१. पहिलो निवेदकका कानूनी उत्तराधिकारीहरूलाई अभिलेखमा ल्याउनको लागि प्रतिस्थापन निवेदन स्वीकृत गरिएको छ। मुद्दाको शीर्षक तदनुसार संशोधन गरियोस्।

२. अनुमति प्रदान गरियो।

३. यो अपील पटना उच्च न्यायालयद्वारा मिति ७ फेब्रुअरी २०२३ मा लेटर्स पेटेन्ट अपील नं. ९९७ साल २०१९ मा सिभिल रिट क्षेत्राधिकार मुद्दा नं. ८४०८ साल २०१९ मा पारित आदेशबाट उत्पन्न भएको हो जसद्वारा उच्च न्यायालयको खण्डपीठले लेटर्स पेटेन्ट अपीललाई निपटारा गर्दै यहाँका अपीलकर्तालाई रु. ४,६८,०९९ मा मूल्यांकन गरिएको जमिनको मूल्य भुक्तानीको लागि सम्बन्धित अधिकारी समक्ष उपयुक्त निवेदन दिन भनेको थियो।

४. यस अपीलको उत्पत्ति गर्ने तथ्यहरूलाई निम्नानुसार संक्षेपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ:

> सन् १९७६ मा, बिहार राज्यद्वारा अधिसूचित राज्य राजमार्गको निर्माणको उद्देश्यका लागि भूमि अधिग्रहण ऐनको धारा ४ अन्तर्गत एक अधिसूचना जारी गरिएको थियो। यहाँका अपीलकर्ताको स्वामित्वमा रहेको जमिन माथि उल्लेखित धारा ४ को अधिसूचनामा समावेश गरिएको थियो। सन् १९७७ मा कुनै समयमा, अपीलकर्ताको जमिन अधिग्रहण गरिएको थियो।

तथापि, यो पुनरावेदकको मामला हो कि उनलाई क्षतिपूर्तिको लागि एक पैसा पनि भुक्तानी गरिएको थिएन।

५. पुनरावेदकले आफ्नो जमिन अधिग्रहण गरिएको र सन् १९७७ मा कब्जा लिइएको तुरुन्तै पछि क्षतिपूर्ति भुक्तानीको लागि राज्य सरकारलाई सम्बोधित गरी उपयुक्त निवेदन दिएका थिए। यो पुनरावेदकको मामला हो कि राज्यले क्षतिपूर्तिको कुनै पुरस्कार पनि पारित गरेन र मामलालाई अनिश्चितताको स्थितिमा राख्यो।

६. वर्षौं बित्यो र पुनरावेदकले अधिकारीहरूलाई उपयुक्त पुरस्कार पारित गर्न र क्षतिपूर्तिको रकम भुक्तानी गर्न अनुरोध गरिरहे।

७. प्रतिवादीहरूले पुनरावेदकको कुरालाई ध्यान नदिएको हुनाले, उनलाई पटना उच्च न्यायालयमा रिट निवेदन दायर गर्नु बाहेक अरू कुनै विकल्प थिएन। रिट निवेदनको सुनुवाई एक जना एकल न्यायाधीशले गरेका थिए र १९ जुलाई २०१९ को आदेशद्वारा अधिग्रहणको बयालीस वर्षपछि निवेदन दायर गरिएको आधारमा मात्र खारेज गरिएको थियो। रिट निवेदन खारेज गर्दै, सम्माननीय एकल न्यायाधीशले यो पनि टिप्पणी गरे कि पुनरावेदकले क्षतिपूर्ति भुक्तानीको प्रयोजनका लागि आफ्नो जग्गाको अधिग्रहणको सम्बन्धमा कुनै कागजात वा सूचना पेश गर्न असफल भएका थिए।

८. सम्माननीय एकल न्यायाधीशले आफ्नो रिट निवेदन खारेज गर्ने आदेश पारित गरेकोमा असन्तुष्ट भएर पुनरावेदक पुनरावेदनमा गए। पुनरावेदनको निपटारा खण्डपीठले निम्न शब्दहरूमा गरेको थियो:
"राज्यको तर्फबाट पूरक शपथपत्रको हार्ड कपी बोर्डमा पेश गरिएको छ।
यसलाई अभिलेखमा लिइयोस्।
राज्यको स्पष्ट अडानको दृष्टिकोणमा कि पुनरावेदकहरूको जमिन उपभोग गरिएको थियो र राज्य पुनरावेदकहरूलाई क्षतिपूर्ति दिन तयार छ, यस पुनरावेदनमा निर्णय गर्नुपर्ने केही बाँकी छैन।
पुनरावेदकहरूलाई जमिनको मूल्य रु. ४,६८,०९९/- मूल्यांकन गरिएको जानकारी दिइएको छ।
पुनरावेदकहरूले गर्नुपर्ने सबै कुरा सम्बन्धित अधिकारी समक्ष रकम उनी र उनको छोराबीच कसरी विभाजन गरिनु पर्छ भन्ने बारेमा एउटा निवेदन दिनु हो।
यस सम्बन्धमा राज्य अधिकारीद्वारा निर्णय कुनै ढिलाई बिना लिइनेछ भन्ने अपेक्षा गरिन्छ किनकि पहिले नै मामला पाँच दशक पुरानो भइसकेको छ।
पुनरावेदन निपटारा गरिएको छ।"

९. पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित वरिष्ठ अधिवक्ता श्री धर्णीधर झाले भन्नुभयो कि राज्यले पुनरावेदकको जमिन अधिग्रहण गरिएको र जुन प्रयोजनका लागि अधिग्रहण गरिएको थियो त्यसको लागि प्रयोग गरिएको तथ्यलाई स्वीकार गरेको थियो। उहाँले भन्नुभयो कि यदि राज्यले आफ्नो पक्षकर्ताको जमिन अधिग्रहण गर्न उपयुक्त ठान्यो भने, क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण गर्दै उपयुक्त पुरस्कार पारित गर्नु राज्यको दायित्व थियो। उहाँले भन्नुभयो कि यो मामला होइन कि यहाँका पुनरावेदक आफ्नो अधिकार दावी गर्नमा सुस्त थिए, बरु सम्बन्धित अधिकारीहरूलाई क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण गर्न र भुक्तानी गर्न अनुरोध गरिरहेका थिए।

१०. अर्कोतर्फ, बिहार राज्यका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताले भन्नुभयो कि उच्च न्यायालयले आक्षेपित आदेश पारित गर्दा कुनै त्रुटि, कानूनको कुनै त्रुटिको कुरा त परै जाओस्, गरेको भन्न सकिँदैन। उहाँले भन्नुभयो कि यो विवादास्पद छैन कि पुनरावेदकको जमिन सार्वजनिक प्रयोजनका लागि अधिग्रहण गरिएको थियो, तर साथै, कानून बमोजिम उपयुक्त क्षतिपूर्ति निर्धारण गराउने प्रयोजनका लागि मामलालाई अगाडि बढाउनु पुनरावेदकको कर्तव्य थियो।

११. पक्षहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरूलाई सुनेर र अभिलेखका सामग्रीहरू हेरेर, हाम्रो विचारका लागि एउटै प्रश्न उठ्छ कि के उच्च न्यायालयले आक्षेपित आदेश पारित गर्दा कुनै त्रुटि गरेको छ।

१२. हामीले ध्यान दिएका छौं कि उच्च न्यायालयका एकल न्यायाधीशले ढिलाइको आधारमा मात्र रिट निवेदन खारेज गर्न उपयुक्त ठाने र पुनरावेदनमा, पुनरावेदन अदालतले क्षतिपूर्तिको रकम वितरणका लागि सम्बन्धित अधिकारी समक्ष निवेदन दिन यहाँका पुनरावेदकलाई भनेर पुनरावेदनको निपटारा गर्‌यो।

१३. हामीले दुई कुरामा ध्यान दिएका छौं: पहिलो, उच्च न्यायालयले आफ्नो आक्षेपित आदेशमा भनेको छ कि यहाँका पुनरावेदकलाई जमिनको मूल्य रु. ४,६८,०९९ मूल्यांकन गरिएको जानकारी दिइएको छ। हामी बुझ्न सकेनौं कि यो अंक कुन आधारमा आइपुग्यो; कुन समयमा यो रकम मूल्यांकन गरियो; र त्यस्तो रकमको मूल्यांकनको आधार के थियो। दोस्रो, उच्च न्यायालयको आदेशलाई एक गैर-बोल्ने आदेश भन्न सकिन्छ। यद्यपि यस चरणमा, बिहार राज्यका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताले भन्नुभयो कि यो पक्षहरूको सहमतिले प्राप्त गरिएको आदेश थियो, तैपनि त्यस्तो आदेश पारित गर्न यहाँका पुनरावेदकले कुनै सहमति दिएको संकेत गर्ने केही छैन।

१४. उच्च न्यायालयले राज्यसँग पहिलो कुरा सोध्नुपर्ने थियो कि किन सन् १९७७ मा नै, अर्थात् जुन वर्षमा जमिन अधिग्रहण गरिएको थियो, क्षतिपूर्तिको पुरस्कार पारित गरिएन। उच्च न्यायालयले सोध्नुपर्थ्यो कि राज्यलाई रु. ४,६८,०९९ को अंक निर्धारण गर्न किन बयालीस वर्ष लाग्यो। उच्च न्यायालयले राज्यलाई क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारणको आधार पनि सोध्नुपर्थ्यो। यो कानूनको एक स्थापित स्थिति हो कि क्षतिपूर्तिको पुरस्कार पारित भएपछि, यदि जमिनको मालिक परिमाणबाट सन्तुष्ट छैन भने, उसले त्यसको वृद्धिको लागि पुनरावेदन पनि दायर गर्न सक्छ। उच्च न्यायालयले रु. ४,६८,०९९ को रकम मूल्यांकन गरिएको छ र अब पुनरावेदकले उपयुक्त निवेदन दिएर आफ्नो पक्षमा रकम वितरण गराउनु पर्छ भन्ने आधारमा अगाडि बढ्यो।

१५. हामी पुनरावेदनको निपटारा गर्दा उच्च न्यायालयको दृष्टिकोणबाट विश्वस्त छैनौं बरु निराश छौं।

१६. यस मुद्दामा धेरै मुद्दाहरू उठेका छन् र उच्च न्यायालयले राज्यलाई किन पुनरावेदकलाई यताउता दौडाइयो भनेर सोध्न थोरै कष्ट गर्नुपर्थ्यो। यो दुःखद टिप्पणी हो कि पुनरावेदक क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने आफ्नो अधिकारको लागि लड्दै बितेका छन्। अब पुनरावेदकका कानूनी उत्तराधिकारीहरूले यो मुद्दा अगाडि बढाइरहेका छन्।

१७. सन् १९७६ मा, जब पुनरावेदकको जमिन अधिग्रहण गरियो, सम्पत्तिको अधिकार संविधानको भाग III को धारा ३१ द्वारा गारन्टी गरिएको मौलिक अधिकार थियो। धारा ३१ ले निजी सम्पत्तिको अधिकारको गारन्टी दिएको थियो, जसलाई कानूनको उचित प्रक्रिया र न्यायोचित र उचित क्षतिपूर्ति बिना बञ्चित गर्न सकिँदैनथ्यो।

१८. संविधान (चौवालीसौं संशोधन) ऐन, १९७८ द्वारा सम्पत्तिको अधिकार मौलिक अधिकार हुन छोड्यो, तर यो कल्याणकारी राज्यमा मानव अधिकार र संविधानको धारा ३००-ए अन्तर्गत संवैधानिक अधिकार रहन गयो। धारा ३००-ए ले प्रावधान गर्छ कि कुनै पनि व्यक्तिलाई कानूनको अधिकार बाहेक उसको सम्पत्तिबाट वञ्चित गरिने छैन। राज्यले कानूनद्वारा स्थापित प्रक्रिया अनुसार बाहेक नागरिकलाई उसको सम्पत्तिबाट वञ्चित गर्न सक्दैन। क्षतिपूर्ति तिर्ने दायित्व, यद्यपि धारा ३००-ए मा स्पष्ट रूपमा समावेश गरिएको छैन, त्यस धारामा अनुमान गर्न सकिन्छ। [हेर्नुहोस्: के.टी. प्लान्टेशन (पी) लिमिटेड बनाम कर्नाटक राज्य, (२०११) ९ एससीसी १]

१९. हिन्दुस्तान पेट्रोलियम कर्पोरेशन लिमिटेड बनाम डारियस शापुर चेनाई मा रिपोर्ट गरिएको (२००५) ७ एससीसी ६२७ मा, यस अदालतले भन्यो:

"६. ... संविधानको धारा ३००-ए मा समाविष्ट प्रावधानहरूलाई ध्यानमा राख्दै, राज्यले आफ्नो "उत्कृष्ट डोमेन" को शक्तिको प्रयोगमा व्यक्तिको सम्पत्तिको अधिकारमा हस्तक्षेप गर्न सक्छ त्यसलाई प्राप्त गरेर तर त्यो सार्वजनिक उद्देश्यको लागि हुनुपर्छ र त्यसको लागि उचित क्षतिपूर्ति तिर्नुपर्छ।"
(जोड थपिएको)

२०. एन. पद्मम्मा बनाम एस. रामकृष्ण रेड्डी मा रिपोर्ट गरिएको (२००८) १५ एससीसी ५१७ मा, यस अदालतले भन्यो:

"२१. यदि सम्पत्तिको अधिकार मानव अधिकार र संवैधानिक अधिकार हो भने, त्यसलाई कानून अनुसार बाहेक लिन सकिँदैन। संविधानको धारा ३००-ए ले यस्तो अधिकारको संरक्षण गर्छ। त्यस्तो अधिकार खोस्न खोज्ने ऐनका प्रावधानहरू, भारतको संविधानको धारा ३००-ए का प्रावधानहरूलाई ध्यानमा राख्दै, कडाईका साथ व्याख्या गरिनुपर्छ।"
(जोड थपिएको)

२१. दिल्ली एयरटेक सर्विसेज (पी) लिमिटेड बनाम उत्तर प्रदेश राज्य मा रिपोर्ट गरिएको (२०११) ९ एससीसी ३५४ मा, यस अदालतले सम्पत्तिको अधिकारलाई आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा मान्यता दियो निम्न शब्दहरूमा:

"३०. यो हरेक कानून प्रणाली र विभिन्न राजनीतिक विचारकहरूद्वारा स्वीकार गरिएको छ कि केही मात्रामा सम्पत्तिको अधिकार सरकारको अत्याचार र आर्थिक दमनको विरुद्ध अपरिहार्य सुरक्षा हो। जेफरसनको विचार थियो कि स्वतन्त्रता सम्पत्तिको समर्थन बिना लामो समयसम्म टिक्न सक्दैन। "सम्पत्ति सुरक्षित हुनुपर्छ, नत्र स्वतन्त्रता रहन सक्दैन" जोन एडम्सको विचार थियो। वास्तवमा सम्पत्ति आफैं बीउ-ओछ्यान हो जसलाई संरक्षण गर्नुपर्छ यदि अन्य संवैधानिक मूल्यहरू फल्नु छ भने, यो राजनीतिक विचारक र कानूनविद्हरू बीच सर्वसम्मति हो।"
(जोड थपिएको)

२२. जिलुभाई नानभाई खाचर बनाम गुजरात राज्य मा रिपोर्ट गरिएको १९९५ सप्प (१) एससीसी ५९६ मा, यस अदालतले निम्नानुसार भन्यो:

"४८. ... अर्को शब्दमा, धारा ३००-ए ले केवल राज्यको शक्तिलाई सीमित गर्छ कि कुनै पनि व्यक्तिलाई कानूनको अधिकार बाहेक उसको सम्पत्तिबाट वञ्चित गरिने छैन। कानूनको स्वीकृति बिना कुनै वञ्चन हुनु हुँदैन। कुनै अन्य तरिकाले वञ्चन गर्नु धारा ३००-ए अन्तर्गत अधिग्रहण वा कब्जा लिने होइन। अर्को शब्दमा, यदि कुनै कानून छैन भने, कुनै वञ्चन छैन।"
(जोड थपिएको)

२३. तुकाराम काना जोशी बनाम एमआईडीसी मा रिपोर्ट गरिएको (२०१३) १ एससीसी ३५३ मा, यस अदालतले भन्यो कि राज्यले अधिग्रहण, अधिकरण, वा अन्य कुनै अनुमति योग्य वैधानिक तरिकाको प्रक्रियाको पालना गर्नुपर्छ। कानूनको शासनद्वारा शासित कल्याणकारी राज्य भएर राज्यले संविधानले प्रदान गरेको भन्दा बाहिरको स्थिति आफूलाई प्रदान गर्न सक्दैन।

२४. हरियाणा राज्य बनाम मुकेश कुमार मा रिपोर्ट गरिएको (२०११) १० एससीसी ४०४ मा यस अदालतले भन्यो कि सम्पत्तिको अधिकारलाई अब केवल संवैधानिक वा कानूनी अधिकार मात्र नभई मानव अधिकार पनि मानिन्छ। मानव अधिकारलाई व्यक्तिगत अधिकारको क्षेत्रमा विचार गरिएको छ जस्तै आश्रय, जीविकोपार्जन, स्वास्थ्य, रोजगारी, आदिको अधिकार। मानव अधिकारले बहुआयामिक आयाम प्राप्त गरेको छ।

२५. हामीलाई यो भन्न दुःख लाग्छ कि उच्च न्यायालयका सिकाउ एकल न्यायाधीशले राज्यसँग पुनरावेदकलाई न्यायोचित र उचित क्षतिपूर्ति दिइएको थियो वा थिएन भनेर सोध्न उचित ठानेनन्। सिकाउ एकल न्यायाधीशले रिट याचिकालाई केवल ढिलाइको आधारमा खारेज गरे। यस अदालतले विद्या देवी बनाम हिमाचल प्रदेश राज्य र अन्य मा रिपोर्ट गरिएको (२०२०) २ एससीसी ५६९ मा भनेझैं, निरन्तर कारणको मुद्दामा वा यदि परिस्थितिले अदालतको न्यायिक चेतनालाई झस्काउँछ भने ढिलाइ र लापरवाही उठाउन सकिँदैन। ढिलाइको अवस्था न्यायिक विवेकको विषय हो, जसलाई मुद्दाको तथ्य र परिस्थितिमा न्यायोचित र उचित रूपमा प्रयोग गर्नुपर्छ। यस अदालतले भनेझैं, यो मौलिक अधिकारको उल्लंघन, र दाबी गरिएको उपचार, र कहिले र कसरी ढिलाइ उत्पन्न भयो मा निर्भर गर्नेछ। अदालतहरूले आफ्नो संवैधानिक अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरेर ठोस न्याय गर्नका लागि कुनै हदम्याद तोकिएको छैन।

२६. न्यायको माग यति बलियो भएको मुद्दामा, संवैधानिक अदालतले न्यायलाई बढावा दिने दृष्टिकोणले आफ्नो अधिकारक्षेत्र प्रयोग गर्नेछ, न कि त्यसलाई पराजित गर्न। [हेर्नुहोस्: पी.एस. सदाशिवस्वामी बनाम तमिलनाडु राज्य, (१९७५) १ एससीसी १५२]

२७. तुकाराम काना जोशी बनाम एमआईडीसी मा रिपोर्ट गरिएको (२०१३) १ एससीसी ३५३ मा, यस अदालतले यस्तै तथ्य स्थितिसँग व्यवहार गर्दै, निम्नानुसार भन्यो:

"११. त्यहाँ अधिकारीहरू छन् जसले भन्छन् कि ढिलाइ र लापरवाहीले दाबी पेश गर्ने अधिकार समाप्त गर्छ। यी धेरैजसो अधिकारीहरू सेवा न्यायशास्त्र, दशकौं अघि गरिएको गलतीको लागि क्षतिपूर्तिको अनुदान, वैधानिक शुल्कको पुनःप्राप्ति, शैक्षिक सुविधाहरूको दाबी र यस्तै अन्य श्रेणीका मुद्दाहरूसँग सम्बन्धित छन्। यद्यपि, यो सत्य हो कि केही अधिकारीहरू छन् जसले भन्छन् कि ढिलाइ र लापरवाहीले नागरिकलाई उपचार खोज्नबाट रोक्छ, यदि उसको मौलिक अधिकार उल्लंघन भएको छ भने पनि, संविधानको धारा ३२ वा २२६ अन्तर्गत, हातमा भएको मुद्दा पूर्णतया फरक परिदृश्यसँग सम्बन्धित छ। राज्यका कार्यकर्ताहरूले कानूनको कुनै स्वीकृति बिना पुनरावेदकहरूको जमिनको कब्जा लिए। पुनरावेदकहरूले क्षतिपूर्तिको लाभको अनुदानको लागि बारम्बार माग गरेका थिए। राज्यले या त अधिग्रहण, अधिकरण, वा अन्य कुनै अनुमति योग्य वैधानिक तरिकाको लागि तोकिएको प्रक्रियाको पालना गर्नुपर्छ।"

(जोड थपिएको)

२८. माथि उल्लेखित परिस्थितिहरूमा, हाम्रो विचारमा हामीले उच्च न्यायालयद्वारा पारित आरोपित आदेशलाई रद्द गर्नुपर्छ र मामलालाई नयाँ विचारको लागि फिर्ता पठाउनुपर्छ।

२९. परिणामस्वरूप, यो पुनरावेदन सफल हुन्छ र यसैद्वारा स्वीकृत गरिन्छ। उच्च न्यायालयद्वारा पारित आरोपित आदेश रद्द गरिएको छ र मामलालाई नयाँ विचारको लागि उच्च न्यायालयमा फिर्ता पठाइएको छ। पेटेन्ट पुनरावेदन संख्या ९९७ सन् २०१९ लाई यसको मूल फाइलमा पुनर्स्थापित गरिएको छ। उच्च न्यायालयले दुवै पक्षलाई सुन्नेछ र यस आदेशमा यस अदालतद्वारा अवलोकन गरिएको अनुसार उपयुक्त आदेश पारित गर्नेछ। हामी उच्च न्यायालयलाई आजको मितिबाट दुई महिनाको अवधिभित्र यस मामलामा निर्णय गर्न अनुरोध गर्दछौं।

३०. कुनै बाँकी निवेदनहरू छन् भने, ती निपटारा गरिएका छन्।

शीर्षक टिप्पणीहरू तयार गर्ने: अंकित ज्ञान मुद्दाको परिणाम:

पुनरावेदन स्वीकृत